

Statisztikai vizsgálódások az Országos Széchényi Könyvtárban (1995–2004)

Olyan világban élünk, ahol mindennapi ismereteinket már nem elsősorban a papírra nyomtatott, könyvtárakban őrzött könyvekből, hanem elektronikus adathordozók tömkelegéből szerezzük. Így az írott szöveg sokszor már nem autentikus formájában, hanem képpé és hanggá alakított audiovizuális rendszerben jut el hozzánk. Ezekkel a változásokkal szembenézve, felmerül a kérdés, hogy az elkövetkezőkben hogyan és milyen módon maradhat fenn vagy alakulhat át a Gutenberg-galaxist képviselő könyvtár. Ezért tíz év folyamatait vizsgálva, arra keressük a választ, milyen változásokon ment keresztül hazánk legnagyobb könyvtára.

Könyvtárosok

A könyvtári munkakörben dolgozók képzettségük szerinti megoszlása igen érdekes képet mutat a 2000-es és a 2004-es évek tekintetében. A könyvtári munkakörben dolgozók alap- vagy középfokú végzettséggel rendelkezők száma 2000-ben 90, míg 2004-ben 111 fő volt; a középfokú könyvtáros szakképesítéssel rendelkezők száma 31 főről 27-re csökkent. Azoknak a könyvtárosoknak, akiknek volt valamilyen felsőfokú végzettségük, valamint középfokú könyvtáros szakképesítésük, számuk 6-ról 16 főre növekedett, továbbá 19-ről 83 főre nőtt az egyéb felsőfokú végzettségűek száma. 271-ről 222-re csökkent a felsőfokú könyvtáros szakképesítéssel rendelkező könyvtári munkakörben dolgozók száma.

E változás egyik oka kereshető abban, hogy a nem szakirányú alap-, illetve középfokú végzettségűek és a középfokú szakirányú ismeretekkel rendelkezők között a szakmabeli különbségek nem túl nagyok, és betanítással megoldhatók, így gazdasági szempontból költségesöklentő tényezőként lehet számon tartani. Az egyetemet vagy főiskolát végzetek körén belül a középfokú könyvtáros szakképesítésűek arányának növekedése történhet az okból, hogy a nem szakképzett diplomások olyan munkákat is elvégeznek, amiket a szakképzettek nem, és munkabér tekintetében ez a különbség nem tekinthető jelentékenynek. A jövőt tekintve olyan informatikus szakemberekre lenne igény a könyvtárakban, akik a könyvtári ismereteket ötvözni tudják a számítógépes tudással. A nyelvtudás hiánya szintén probléma. Előfordul az is, hogy továbbképeznek valakit, aki azután elhagyja a könyvtárosi pályát.

Tóth Ferenc Tibor, az OSZK tájékoztatási osztályvezetője elmondta, hogy a nyugati országokban a bérköltségek 30%-ot, míg a dologi költségek 70%-ot képviselnek. Magyarországon napjainkban a bérköltségek 87%-ot, míg a dologi költségek 13%-ot tesznek ki. A jövőbeli célt tekintve a bérköltség 70%-os, a dologi költség 30%-os arányú átrendeződése lenne kívánatos.

A könyvtári munkakörben dolgozó felsőfokú könyvtáros szakképesítéssel rendelkezők létszáma csökkent 2001-ről 2004-re, bár 2000-ben (0,4%-kal) és 2003-ban (3%-kal) némi növekedés figyelhető meg az előző évhez képest. Az egyéb felsőfokú végzettségű könyvtárosok száma 2000-ről 2001-re (10,5%-kal), illetve 2001-ről 2002-re (543%-kal) nőtt, valamint 2002-ről 2003-ra (18,5%-kal), illetve 2003-ról 2004-re (24,5%-kal) csökkent. Míg a szakirányú felsőfokú könyvtárosi végzettséggel rendelkezők létszáma erőteljesen csökkent 2002-ben (13%-kal), addig a nem szakirányú diplomával rendelkezők létszáma ugyanebben az évben, nagymértékben növekedett (543%-kal) az előző évhez képest. 2000-tól 2003-ig nőtt, illetve 2003-ról 2004-re 20%-kal csökkent azoknak a könyvtárosoknak a létszáma, akik középfokú könyvtáros szakképesítésük mellett rendelkeznek valamilyen felsőfokú diplomával. Az előző évhez képest 2000 (40,4%-kal) és 2001 (19,4%-kal) a csökkenés éve volt, míg 2002 (4%-kal) és 2004 (3,8%-kal) a növekedés a középfokú könyvtáros szakképesítéssel rendelkezők számának alakulását tekintve. A könyvtári dolgozók közül az alap- vagy egyéb középfokú végzettségűek létszáma 2000-ben (36,17%-kal) csökkent, 2002-ben (71,11%-kal) növekedett, majd 2003-ban (8,4%-kal) és 2004-ben (21,3%-kal) a csökkenő irányultság figyelhető meg az előző évhez képest.

2000 és 2004 között a könyvtári munkakörben dolgozók létszámának változását befolyásoló tényezők okai elsősorban pénzügyi, másodsorban a technikai, műszaki innovációs folyamatok elkerülhetetlenségében keresendők. A könyvtár 2000-ben DOBIS/LIBIS rendszerről áttért az AMICUS rendszerre, ami azzal járt együtt, hogy az új adatbázis használatához szükséges ismeretek megszerzéséhez belső képzést kellett indítani, amelyet a NKÖM és az NKA által nyújtott képzési, eszközbeszerzési támogatás segített. Az új technika bevezetése, a munka színvonalának emelése, a szemléletváltás lehetett az oka a munkatársak elvándorlásának, valamint a magas követelményrendszer nem járt ezzel arányos bérszínvonal növekedéssel. További gondokat okozott a munkatársak túlképzettsége, hiszen a diákok diplomájuk megszerzésével magasabb fizetési kategóriába kerülnek, ami a könyvtár pénzügyi helyzetét jelentősen rontja, valamint elégedetlenséget szül, hiszen képzettségüknek megfelelő munkát szeretnének végezni. A 2001-es évben szerkezetátalakításra, illetve az új szervezeti és működési szabályzat elfogadására került sor, ez a személyzeti összetétel változásával járt együtt. A 2002-es évben bekövetkezett könyvtári munkakörben dolgozók létszáma növekedésének egyik oka a 2001-es közalkalmazottak jogállásáról szóló, illetve a 2002-es szakképzési hozzájárulásról, képzési rendszer fejlesztésének támogatásáról, és a felnőttképzésről szóló törvény hatása, illetve ebben az évben kezdődött meg a könyvtárosok továbbképzése. Másik oka abban kereshető, hogy a könyvtár 200 éves fennállásának alkalmából rendezvény-, és kiállítás-sorozatokra (Budapesten, Modenában) került sor, így több munkatársra volt szükség. A Multimédia Olvasóterem nyitva tartásának meghosszabbítása létszámnövekedést eredményezett, ezt polgári szolgáltatókkal és részmunkaidős dolgozókkal oldották meg. Az internet bevezetése a könyvtárosok továbbképzését vonta maga után, így a munkatársak részére belső tanfolyamok szervezésére is sor került.

Tóth Ferenc Tibor beszámolt arról, hogy a könyvtári dolgozók végzettségét tekintve egyik kategóriából sincs hiány, sőt olyan feladatokat is diplomások végeznek el, amelyhez elegendő a középfokú végzettség.

A visegrádi országok nemzeti könyvtárait vizsgálva 2000-ben a könyvtárosi képesítéssel rendelkező könyvtárosok létszáma Lengyelországban 516 fő. Szlovákiában 139 fő, míg Magyarországon 308 fő volt. 2001-re Lengyelországban 1 fővel, Szlovákiában 10 fővel gyarapodott, míg Magyarországon 7 fővel csökkent a szakképzett könyvtárosok száma.

Olvasók

A regisztrált használók (beíratkozott olvasók) száma 1995-ben 32 349 fő volt. Ebből 22 764 (70%) fő olvasójegyet, és 9 585 (30%) fő napijegyet váltott. 1998-ban a beíratkozott olvasók teljes létszáma 26 927 fő, amelyből 15 724 (58%) fő napijeggyel, 11 203 (42%) fő pedig olvasójeggyel látogatta a könyvtárat. 1995-ről 1998-ra az olvasójeggyel rendelkezők aránya 70%-ról 42%-ra csökkent, míg a napijegyeseké 30%-ról 58%-ra nőtt. Az összetétel ilyen irányú változásának egyik oka lehet az, hogy az interneten keresztül történő információ megszerzése mellett elegendő csak egy-egy napra váltani jegyet, illetve használni a könyvtári olvasótermet.

A beíratkozott könyvtárhasználók számát nagymértékben befolyásolja az internet elterjedése, illetve a Magyar Elektronikus Könyvtár által nyújtott szolgáltatások, lehetőségek. Manapság egyre több háztartásban található számítógép és internet, ami jelentősen megkönnyíti a keresett információ megszerzését. Egy-egy ismeretért nem kell azonnal a könyvtárba szaladni, elég, ha kérdésünket begépeljük valamelyik internetes keresőbe.

A csökkenésben szintén meghatározó szerepet tölt be a napi-, illetve olvasójegyek díjának emelkedése, valamint a különböző kedvezmények nagyobb rétegződése. Az egyetemi, főiskolai hallgatók sokszor nem tudják megvásárolni tanulmányaikhoz szükséges, kötelezően megjelölt tananyagokat, könyveket, így inkább a könyvtár segítségével bővítik ismereteiket.

A regisztrált használók száma 1995-től 2003-ig folyamatosan csökkenő tendenciát mutat, majd 2004-ben 24,5%-kos (7911 fő) növekedés figyelhető meg az 1995-ös évhez viszonyítva. A beíratkozott olvasók száma 2004-ben a legmagasabb (40 260 fő), és 2001-ben a legalacsonyabb (23 015 fő), ha az 1995-ös évet választjuk bázisul. 2003-ról 2004-re 74%-kal, azaz 17 111 fővel növekedett az olvasók száma.

A regisztrált használók száma 1995 és 1998 között évente átlagosan 1807 fővel, illetve 6%-kal, valamint 1999 és 2001 között 2537 fővel, azaz 9,5%-kal csökkent. A 2003-as olvasói létszám erőteljes növekedése a könyvtári szolgáltatások, a megfelelő technikai felszereltség további fejlesztését generálja, illetve a könyvtárosok megfelelő továbbképzését mozdítja elő.

A beíratkozott olvasók 1995-től csökkentő, illetve 2003-tól történő dinamikus létszámnövekedésének okai kereshetők a megelőző években hozott intézkedésekben. Az 1993-ban életbe lépő felsőoktatási törvény a központi felvételi eltörlésével, valamint a hallgatók anyagi támogatásával (ösztöndíj, szociális támogatás) növelte az egyetemi, illetve főiskolai hallgatók létszámát. Az 1996-ban megszületett rendelet kimondja, hogy a felsőoktatásban résztvevő hallgatók 1998-tól kötelesek könyvtári költségátérítést fizetni. 1998-ban a könyvtár nagyobb pénzühiánnyal küszködött.

mint az előző években, ezért a bevezetett könyvtárhasználati díjből, az olvasótermek kézikönyvtárát gyarapították. Az 1999-es évben foganatosított főigazgatói döntés okozhatta a 2000-es olvasói létszám csökkenését, amely korlátozza a könyvtárba behozható könyvek számát. 2000-ben a minisztérium segítségével 11 millió forint támogatást kapott a könyvtár a beléptető rendszer megvalósításához. Majd a következő évben a kijelző tábla cseréje, továbbá a teremfelújítás és korszerűsítés növelte a könyvtári szolgáltatások színvonalát. Megemlíthető a 2001-ben létrejött jogszabály, amely lehetővé teszi a határon túl élő magyarok könyvtári alapszolgáltatásban való részesedését, ez megegyezik a magyar állampolgárokéval (pl. 50%-os diákkedvezmény), valamint a diákhitel bevezetését. 2002-ben megkezdődött a Lib-Infó új honlapjának szerkesztése, valamint technikai fejlesztésekre belső pályázat útján, illetve a minisztériumi támogatásként nyert jelentős összeget. Az OSZK tájékoztatási osztályának vezetője elmondta, hogy saját bevételi forrásuk növelése érdekében 2003-ban és 2004-ben sor került a beíratkozási díj, valamint az egyéb szolgáltatásokra kiterjedő díjak növelésére. Véleményem szerint a beíratkozott olvasók létszámát erőteljesen befolyásolja a felsőoktatási intézményekben tanulók létszámának ingadozása, illetve változása. Az iskolai tanulmányokhoz szükséges könyvek árainak szigorú megemelkedése is nagymértékben befolyásolja a beíratkozott olvasók számának emelkedését.

Tóth Ferenc Tibor beszámolójából tudjuk, hogy a 2004-es olvasói tábor létszámnövekedésének egyik oka az, hogy az egyetemi könyvtárak szintén anyagi nehézségekkel küzdenek, illetve a gyarapítási keretük kicsi, így nem tudják megvásárolni a szükséges könyveket, jegyzeteket. A beíratkozott olvasók létszáma lendületen növekedésének másik oka a tömeges doktori képzések beindítása. Az OSZK tájékoztatási osztályának vezetője azt is elmondta, hogy a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár „nyitottsága” miatt az olvasók egy része átvándorolt a nemzeti könyvtárba, mivel itt nyugodtabb környezetben tud kutatni, olvasni.

A visegrádi országok nemzeti könyvtárait vizsgálva a 2000-es évben a könyvtárat látogatók száma Lengyelországban 281 603 fő, Csehországban 792 082 fő, Szlovákiában 36 693 fő, míg Magyarországon 223 039 fő volt. 2001-re Lengyelországban 81 188 fővel, Csehországban 6538 fővel, Magyarországon 14 400 fővel csökkent, míg Szlovákiában 5623 fővel nőtt a nemzeti könyvtárat látogatók száma.

Gyűjtemény

A dokumentumokat különböző csoportokra bonthatjuk. Könyvnek tekinthető minden olyan meghatározott terjedelmű dokumentum, amely nyomtatott, illetve számítógépes hálózaton érhető el. Ebbe a csoportba kerültek az időszaki kiadványok, amelyek periodikusan jelennek meg, és szintén nyomtatott formában vagy számítógépes hálózaton található meg. Az audiovizuális dokumentumok közé soroljuk a hangzó CD-t, a hangkazettát, a hangoskönyvet, a hanglemezt, a diát, a filmtekerceszt és a videokazettát. Az elektronikus dokumentumokat a könyvtár maga digitalizálta vagy digitális alakban szerezte be, például CD-ROM-on. Az egyéb dokumentumok közé soroltuk a kéziratokat, valamint az aprónyomatványokat, a szabványosítási kiadványokat, a szakfordításokat, a kutatási és fejleszt-

tési jelentéseket, a grafikákat, a szabadalmi dokumentumokat, a disszertációkat és a szakdolgozatokat.

Az Országos Széchényi Könyvtár állományát 1998-ban (2 669 988 db) 35,8%-ban a könyvek, (4 753 312 db) 63,8%-ban az egyéb dokumentumok és (32 211 db) 0,4%-ban az audiovizuális állományrészek tették ki. 2004-ben a könyvek (2 965 085 db) 37,1%-ot, a hangzó és videoállomány-részek (56 386 db) 0,7%-ot, az elektronikus (4 779 db) 0,06%-ot, az egyéb dokumentumok (4 956 612 db) 62,1%-ot képviseltek a teljes állományból. Az elektronikus dokumentumok 1999-től jelentek meg a könyvtári állományban. 1998-ról 2004-re a könyvek aránya 1,96%-kal, az audiovizuális dokumentumok 0,28%-kal nőttek, valamint az egyéb állományrészek 1,67%-kal csökkentek. A teljes leltári állomány mennyisége 1998 és 2004 között évente átlagosan 87 892 db-bal, illetve 1,15%-kal növekedett.

Az állomány gyarapítása történhet vásárlással, cserével, a köteles példányok beszerzése révén, ajándékozással, hagyatékok útján.

1999-ben az Országos Széchényi Könyvtárhoz került a Magyar Elektronikus Könyvtár, amelyet 1994-ben hoztak létre. Az elektronikus dokumentumok bővülése volt a legjelentősebb, 2000-ról 2004-re 759%-kal növekedett. Az 1998-as évhez viszonyítva 2004-ben az audiovizuális állományrészek 75%-kal, a könyvek 11%-kal, az egyéb dokumentumok 4%-kal mutatnak magasabb értéket. Összeségében a növekedés 7%-os volt. Az OSZK 2008-ig szóló stratégiai tervében első helyen szerepel a gyűjteményszervezés és az állományvédelem, ehhez a fedezetet a fenntartói költségvetés mellett egyéb források bevonásával kívánja előteremteni (pályázatok, magánszféra). Számszerű bevételi forrást jelent a könyvtárban történő kutatási eredmények kiadása, illetve a kiállítások rendezése. 1998-ban pénzügyi okok miatt le kellett állítani a vásárlást, ami leginkább retrospektív gyarapítást, a külföldi beszerzést és a többes példányokat érintette. Ebben az évben az áremelkedés miatt visszafogott volt a könyvvásárlás. Az elektronikus dokumentumok dinamikus növekedését befolyásolta a 2001-es törvény, amely az információs társadalommal összefüggő szolgáltatásokkal foglalkozik, valamint a 2004-ben megkezdett digitalizálási folyamat. 2001-ben a Könyvtártudományi Szakkönyvtár 1 109 901 Ft-ot kapott állománygyarapításra. 2002-ben a külföldi könyvvásárlás anyagi okok miatt a tervezettnél kevesebb volt, bár a Nemzeti Kulturális Alapprogramnál 8 millió Ft értékű pályázatot nyert a könyvtár. Az antikvár beszerzéseket segítette a minisztériumi támogatás, valamint a Corvina Alapítvány. A könyvtár 2002-ben lehetővé tette a digitális formában hozzáférhető dokumentumok használatát. A nemzeti könyvtár az Informatikai és Hírközlési Minisztérium pályázatain 2004-ben 400 millió forintot nyert, amelyet a dokumentumok megőrzésére kívánt fordítani.

Tóth Ferenc Tibor elmondta, hogy az állománygyarapodásban a köteles példányok játszanak nagy szerepet, illetve a hagyatékok és a különleges dokumentumok vásárlása.

2000-ben a visegrádi országok nemzeti könyvtárait vizsgálva Lengyelországban 3 067 201 db, Csehországban 5 828 000 db, Szlovákiában 6 158 287 db, míg Magyarországon 2 739 745 db volt az állomány nagysága. A visegrádi országok állomány tekintetében 2001-ben gazdagabbak, mint Magyarország, 11%-kal maradtunk el Lengyelországtól, 53%-kal Csehországtól, valamint 37%-kal Szlovákiától. Az audiovizuális dokumentumokból 28%-kal kevesebbel rendelkezünk, mint

Lengyelország, de 73%-kal, illetve 96%-kal gazdagabbak vagyunk, mint Csehország, illetve Szlovákia.

Forgalom

Az Országos Széchényi Könyvtár saját dolgozói részére, valamint az „A” típusú kutatói olvasójeggyel rendelkezők számára lehetővé teszi a dokumentumok kölcsönzését. Ezt az olvasójegyet, a hivatásszerűen kutatómunkát végzők mellett a PhD-programban részt vevő diákok kaphatják meg.

A könyvtárosok produktivitását tekintve elmondhatjuk, hogy 1999-ben 100 könyvtárosra két kölcsönzés jutott, míg 2004-ben kilenc. A bázisévben egy könyvtárosra 435 személyes használat és 5684 helyben használt dokumentum jutott. 2004-ben 425 személyes használat, és 3242 helyben használt dokumentum jutott egy könyvtárosra. 1999-ről 2004-re héttel nőtt a 100 könyvtárosra jutó kölcsönzések száma. 2004-ben az egy könyvtárosra eső használatok száma 10 egységgel, míg az egy könyvtárosra jutó helyben használt dokumentumok 2442 darabbal csökkentek az 1999-es évhez viszonyítva. Az egy könyvtárosra eső kölcsönzések száma 2002-ben volt a legmagasabb (0,841) és 1999-ben a legalacsonyabb (0,023), valamint 2004-ben 311%-kal magasabb, mint 1999-ben. Az egy könyvtárosra eső használatok száma 2000-ben a legmagasabb (535) és 2003-ban a legalacsonyabb (383), továbbá az 1999-es év adata 2%-kal haladta meg a 2004-es év adatát. Az egy könyvtárosra eső helyben használt dokumentumok száma 2000-ben a legmagasabb (6510) és 2002-ben a legalacsonyabb (2065), valamint 2004-re 43%-kal alacsonyabb értéket mutat a bázisévhez viszonyítva.

Az egy könyvtárosra jutó kölcsönzések száma növekedésének egyik oka abban kereshető, hogy a 2002-es és a 2001-es törvények (szakképzési hozzájárulás, közalkalmazottak jogállása) lehetővé tették a könyvtárosok létszámának növekedését, valamint a magas könyvárak miatt a kölcsönzés került előtérbe. Az állomány növekedése, valamint a könyvtári szolgáltatások bővülése egyre több olvasói igényt képes kielégíteni. Az egy könyvtárosra eső használatok számának csökkenése magyarázható a beíratkozott olvasók létszámának apadásával, illetve az internetről elérhető könyvtári szolgáltatások mennyiségi, illetve minőségi növekedésével.

1999-ben egy olvasó átlagosan hétszer vette igénybe a könyvtári szolgáltatásokat, míg 2004-ben ötször, azaz a forgalom két esettel csökkent. 100 beíratkozott olvasóra a bázisévben hat db kölcsönzött dokumentum jutott, míg 2004-ben már csak öt. 10 000 beíratkozott olvasóra 1999-ben három kölcsönzési folyamat jutott, míg 2004-ben tíz, ami azt jelenti, hogy a kölcsönzések száma hét esettel nőtt. Az olvasónkénti könyvtárhasználatok száma 2002-ben a legmagasabb (9) és 2004-ben a legalacsonyabb (4), míg a 100 olvasóra jutó kölcsönzött állomány 2002-ben a legmagasabb (12), illetve 2004-ben a legalacsonyabb (4). A 10 000 olvasóra jutó kölcsönzések száma 2002-ben a legmagasabb (200) és 1999-ben a legalacsonyabb (4). A beíratkozott olvasók könyvtárhasználatára 2004-ben 35,2%-kal maradt el az 1999-es esztendőhöz képest. A beíratkozott olvasók által kölcsönzött dokumentumok száma 27,3%-kal kevesebb, a kölcsönzése pedig 172%-kal magasabb 2004-ben, mint a bázisévben.

A könyvtárhasználatok, illetve a kölcsönzött állomány mennyiségének csökkenése, az internet gyors elterjedésével, valamint az informatikai és kommunikációs rendszerek dinamikus fejlődésével magyarázható. Az információk egy része könnyen elérhető, letölthető az internetről, így kevesebb alkalommal van szükség, a könyvtári szolgáltatások személyes igénybevételére. Bár a beíratkozott olvasók létszáma csökkent, mégis egy-egy kölcsönzés alkalmával több könyvet vittek ki a könyvtárból 2001 és 2003 között, valamint a kölcsönzési idő meghosszabbításával is emelték a kölcsönzések számát.

Az olvasójegy a könyvtár gyűjteményébe tartozó könyvek, időszaki kiadványok, mikrofilmek, elektronikus, illetve videodokumentumok, különgyűjtemények állományába tartozó állományrészek helyben használatára jogosít. A 2004-től Könyvtörténeti és Könyvtártudományi Szakkönyvtár állományának egy része kölcsönözhető. Az olvasó jogosult továbbá a katalógusok, a tájékoztatói segédletek, az olvasótermek és kézikönyvtáraik, a kijelölt számítógépek, az internet, valamint az egyes technikai eszközök használatára, másolatok készíttetésére. Az olvasó a törzsgyűjteménnyel kapcsolatos szolgáltatásokat a hetedik emeleten lévő olvasótermekben veheti igénybe. Az olvasótermekben, a tájékoztató segédkönyvtárban lévő szabadpolcos könyvek és időszaki kiadványok kártya nélkül, szabadon használhatók. A hírlaptári olvasóteremben lévő időszaki kiadványok, továbbá a raktárból kikért évfolyamok és számok, valamint a tájékoztató segédkönyvtárban lévő kézikönyvek csak helyben olvashatók.

1999-ben egy könyvtárhasználatra 13 darab helyben használt dokumentum jutott, míg 2004-ben 7 darab. Ez az érték 1999-ben a legmagasabb és 2002-ben a legalacsonyabb (5 db). A báziséhoz viszonyítva 2000-ben 7%-kal, 2001-ben 58%-kal, 2002-ben 60%-kal, 2003-ban 43%-kal volt alacsonyabb a könyvtárhasználat. Az utolsó két évben a könyvtárhasználat növekedésének egyik oka talán abban kereshető, hogy sokan még nem rendelkeznek sem számítógéppel, sem internetes hozzáféréssel, így a könyvtári szolgáltatásokat csak közvetlenül tudják igénybe venni, valamint a magas könyvárak szintén befolyásolják a könyvtári szolgáltatások növekvő igénybevételét. Az utolsó években felgyorsult technikai fejlesztések, valamint az olvasóterek felújítása, a kijelzők lecserélése szintén növelték az olvasószolgálat színvonalának minőségét. A 2000 és 2002-es olvasói tábor csökkenését nagymértékben befolyásolta az az 1999-es főigazgatói döntés, amely korlátozta a behozható könyvek számát, így a nem bölcsész hallgatók létszáma csökkentő tendenciát mutatott.

A visegrádi országok nemzeti könyvtárait tekintve 2000-ben a használt és kölcsönzött dokumentumok száma Lengyelországban 1 141 577 db, Szlovákiában 152 313 db, míg Magyarországon 2 715 956 db volt. A használt és kölcsönzött dokumentumok száma 2001-ben Magyarországon 20%-kal magasabb, mint Lengyelországban, és 684%-kal nagyobb, mint Szlovákiában.

Fel kell tennünk a kérdést, hogy hol helyezkedünk el a visegrádi országok között egy-egy könyvtári mutató tekintetében. A 2001-es évben a könyvtárosi képesítéssel rendelkező könyvtárosok létszáma kevesebb Magyarországon Lengyelországhoz képest, míg magasabb, mint Szlovákiában; a könyvtárat látogatók számában elmaradunk Csehországtól, de megelőzzük Lengyelországot és Szlovákiát. Az állomány mennyiségének vonatkozásában az elmaradásunk szembetűnő, míg a használt és kölcsönzött dokumentumok száma Magyarországon a legmagasabb.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Országos Széchényi Könyvtár: Az Országos Széchényi Könyvtár 1999. évi beszámolója. 1999–2004. Budapest, OSZK.

Vidra Szabó Ferenc (szerk.): Könyvtári statisztika, 1998. 1998–2000. Budapest, OSZK Könyvtári Intézet.

Somogyi József (szerk.): Könyvtári statisztika, 2001. 2001–2004. Budapest, OSZK Könyvtári Intézet.

Kovács József (szerk.): OSZK Híradó, Országos Széchényi Könyvtár. Budapest. 1995–2001, OSZK.

Vidra Szabó Ferenc: A könyvtárosok képzettsége. Könyvtári Figyelő. 1995. 2. sz.

(A tanulmány a szerző szakdolgozatának rövidített változata – A Szerk.)

Drucza Emőke

Információs műveltség

Kommunikáció, felsőoktatási könyvtárak

A Könyv, Könyvtár Könyvtáros hasábjain már érintettem annak kérdését, hogy az információs írástudás összetett kérdéskörében fontos szerepet kap, hogy miként tudunk hatékonyan szóban, írásban, valamint képi eszközökkel, továbbá idegen nyelven kommunikálni.¹ Az összetettség jegyében persze kellő hangsúlyt kell annak is kapnia, hogy ismerjük a természeti és társadalmi valóságot, az egész életen át tartó tanuláshoz szükséges ismeretszerzési formákat; felelősen viselkedésünk személyes viselkedésükért és állampolgári értékeikért.² Időközben egyre gyakoribb jelenség, hogy az angol *information literacy* kifejezést idehaza nem információs írástudásnak, hanem információs műveltségnek fordítják, elismerve, hogy az információs műveltség fogalma azt a műveltségeszményt testesíti meg, amelynek lényege, hogy a művelt ember „képes megérteni, értelmezni és felhasználni a környezetében jelenlévő hatások óriási tömegét”.³ Az információs műveltség sokat emlegetett és kétséget kizáróan kiemelkedő fontosságú eleme a kritikai gondolkodás előtérbe kerülése, amely – többek között – magába foglalja a megbízható források keresését és megtalálását, a tények és vélemények közötti különbségtételt, a manipulatív érvelés felismerését.⁴ Továbbra is fontos persze, hogy információkat hatékonyan tudjunk keresni. Mivel sokan keresnek on-line formában (főként az interneten) olyasmit, amit valójában nem ismernek, viselkedésük sem nem célzott, sem nem irányított. Az emberek zöme több időt tölt a keresendő adatok bevitelével, mint a keresés megtervezésével. Nem értékelik az eredményeket, hanem gyorsan újabb keresőszót írnak be. Azok, akik komoly fel-

készülés és megfelelő alapok nélkül keresnek, nem kerülnek a keresési folyamat alaposabb ismeretének birtokába. Inkább további rossz szokások fejlődnek ki náluk ezen a téren.⁵ Ezen változtatni a könyvtárak és könyvtárosok fontos feladata lenne. Az információkeresés ugyanakkor a (döntően verbális) kommunikációval, mindenekelőtt az írással és olvasással is összefüggésbe hozható.⁶

Az információkeresés elméleti megalapozottsága jelentős, azonban az információkeresés elmélete és az információs műveltség oktatása eddig nem voltak olyan hatással egymásra, mint amilyen lehetséges lett vagy kívánatos volna.⁷ Nyilvánvalóan ugyanígy szükséges lenne, hogy a kommunikáció elméletével és gyakorlatával is összekapcsoljuk az információs műveltséget.

Persze van az információs műveltségnek több, szorosan a könyvtárakhoz kapcsolódó kérdése is. Számos tanulással szolgálhat az a tapasztalat, amely az Amerikai Egyesült Államok felsőoktatásában, a felsőoktatási könyvtárakban halmozódott fel ezen a téren. Itt érdemes hosszabban idéznünk Edward K. Owusu-Ansah gondolatait.

Az Amerikai Könyvtáros Egyesület (ALA) 1989-es – főként alapvető meghatározása kapcsán – sokat idézett dokumentumában foglalkozott azzal, miként adhatunk megfelelő választ az örökös változásban lévő környezet kihívásaira. Ehhez nemcsak tudásbázist kell adnunk az embereknek, hanem technikákat a tudás felfedezésére, más tudásbázisokkal való összekötésére, valamint gyakorlati felhasználására.

Ahogy ez a gondolat, az információs műveltség eszméje az Egyesült Államok felsőoktatásában egyre nagyobb szerepet kap, és az akkreditációs testületek hangsúlyozzák fontosságát, a felsőoktatási könyvtárak is ki akarják venni részüket a felsőoktatás megújításából. Az információs műveltség fontosságára éppen a könyvtárosok szakmai szervezetei hívták fel a figyelmet. A felsőoktatási intézmények – bármi legyen is motivációjuk az információs műveltség terjesztésében – sok esetben a könyvtárakhoz fordulnak megoldásokért. A felsőoktatási könyvtárak munkatársai, bár sohasem voltak egyenlők az oktatókkal, most kötelességüknek érzik, hogy belépjenek ebbe a folyamatba, és olyan megoldásokat kínáljanak, amelyek átlépik a könyvtárak falait, és alkalmasint az oktatók „felségterületét” is érintik.

A felsőoktatás vezetői egyaránt megpróbálják bevonni az információs műveltség oktatásába a könyvtárakat, és megvédeni magukat az oktatók esetleges rosszallásától azzal, hogy nem határolják el egymástól a két érintett fél feladatait és felelősségét.

Sajnos, sok esetben alig történik valami. Azok a könyvtárosok, akik kételkednek abban, hogy képesek messzire vezető eredményeket produkálni, és belenyugszanak abba, hogy nem állnak rendelkezésükre megfelelő intézményi, anyagi és humán erőforrások, gyakran korlátozott megoldásokkal próbálkoznak, vagy – ami még rosszabb – tovább vitatkoznak az információs műveltség meghatározásán, amelynek természetét szándékosan nem definiálták. Az oktatók közben végzik a dolgukat, mintha semmi sem történt volna.

Ilyen módon az információs műveltség fejlesztése és terjesztése érdekében kevés történik, bár úgy tűnik, megvan a szükségességéről vallott konszenzus.

Ráadásul ma is igaz, amit a felhasználóképzésről 25 éve olvashattunk, vagyis az, hogy pedagógiai indokoltsága ellenére is kevés helyen fogadják fenntartások nélkül.⁸

Idehaza is az a helyzet, hogy az információs műveltség elsajátíttatása marginális figyelmet kap a legtöbb intézményben, és főként személyes kapcsolatok mentén szerveződik.⁹

A problémákkal együtt is látunk, kell, hogy a kérdés nem az, hogy fel kell-e készítenünk a jövő nemzedékeket az információ társadalomban való létre, hanem az, hogy miként tesszük azt. Nem kérdés, hogy a könyvtár oktatási szerepe más, mint ami a felsőoktatás egészét jellemzi. Mások intézményi jellemzői, és elsősorban forrásaihoz kötődik az oktatás. Ez azonban nem zárja ki az oktatók és a könyvtárosok együttműködését integrált megoldások megvalósításában.

Amikor arról folynak a viták, hogy mit oktassanak a könyvtárosok és mit a szaktárgyak oktatói, nem arról van szó, hogy bárki, aki az információs műveltséget propagálja, valaha azt képzelte volna, hogy a könyvtárosok oktatnák a szaktárgyakat, vagy azt, hogy az egyetemeken folyó munkát ezentúl információs műveltségnek neveznénk. Az információs műveltség ugyanis konkrét fejleményekre ad választ, így csak annak kontextusában van létjogosultsága. Ezeknek a konkrét fejleményeknek a lényege pedig közismerten az információrobbanásban van.

Végző soron az oktatók dolga volt és marad is, hogy megtanítsák hallgatóiknak a megfelelő szakterületi ismereteket, azokat a készségeket, amelyek a megszerzett ismeretek alkalmazásához szükségesek. Az ő feladatuk az is, hogy elsajátíttassák azt a know-how-t, amely ahhoz szükséges, hogy az új tartalmakat a hallgatók meglévő tudásukba integrálják. A könyvtárosok ezzel szemben mindig is inkább az információkeresés készségeit oktatták. Ennek a munkamegosztásnak a újragondolása nem lehet az információs műveltséggel kapcsolatos kezdeményezések fő célja. Ami az információs műveltséget mássá teszi, mint amilyen a felhasználóképzés volt, az abban az igényben gyökerezik, hogy túllépjen a pusztán információkeresésen és a kutatási környezet totalitását célozza meg.

Az információs műveltség oktatása kiindulópontjának tekinti az információkeresés készségeinek oktatását, azonban az információt társadalmi, gazdasági és jogi kontextusba is helyezi. Olyan területekre merészkedik, mint az információ előállításának kérdései, szervezésének és feldolgozásának dinamikusa, valamint ezek hatása az információkhoz való hozzáférés, visszakeresés és felhasználás folyamataira. Olyan kérdésekkel is foglalkozni kíván, mint a szerzői jog, a szellemi tulajdon joga és a plágium.¹⁰

Az utóbbi kérdéskör szorosan kapcsolódik a kommunikációhoz, mindenekelőtt (a hazai felsőoktatásban sajnálatosan kevésbé jelenlévő) „akadémiai írástudás”, vagyis a tudományos szakirodalom kezelésével kapcsolatos olvasási és írási kompetenciák oktatásához.

Végezetül térjünk vissza Owusu-Ansah írásához, aki Glenna Westwood gondolatait idézi: *„Ha mi, könyvtárosok megkérdőjelezzük az oktatási folyamatban játszott szerepünket és részvételünk jogosultságát, hogyan gondolhatja más rólkünk, hogy tudunk bármit is kínálni.”*¹¹

* * *

JEGYZETEK

- 1 Koltay Tibor: Az információs írástudás összetettségéről. = Könyv, Könyvtár, Könyvtáros. 2006. 5. sz., 42–47. p.
- 2 Greater expectations. A new vision for learning as a nation goes to college. Washington, DC: Association of American Colleges and Universities, 2002.
- 3 Karvalics László, Z.: Az információs írástudástól az Internetig. = Educatio. 1997. 4. sz., 690. p.
- 4 Jones, D.: Critical Thinking in an Online World. Untangling the Web. In: Proceedings of the Conference Sponsored by the Librarians Association of the University of California, Santa Barbara and Friends of the UCSB Library. 1996. University of California, Santa Barbara. <http://www.library.ucsb.edu/untangle/jones.html> (2004. december 19.)
- 5 Markey, K.: The Online Library Catalog. Paradise Lost and Paradise Regained? D-Lib Magazine, vol. 13, no. 2007. 1–2.
- 6 Az íráskészségeknek a könyvtárral és a könyvtártudománnyal kapcsolatos összefüggéseiről e sorok szerzője már írt. Lásd: Koltay Tibor: A könyvtáros írni tanul. Egy utópia vázlat. = Könyvtári Figyelő. 2004. 1. sz., 97–105. p.
- 7 Limberg, L.–Sundin, O.: Teaching information seeking: relating information literacy education to theories of information behaviour. = Information Research. vol. 12, no. 1, 2006. 280. <http://InformationR.net/ir/12-1/paper280.html> (2007. május 8.)
- 8 Owusu-Ansah, E. K.: Information Literacy and Higher Education: Placing the Academic Library in the Center of a Comprehensive Solution. = Journal of Academic Librarianship. vol. 30, 2004, no. 1, 3–16. p.
- 9 Frank Róza: A távtanulás mint a kompetenciák fejlesztésének eszköze. PhD értekezés. Budapest: ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Neveléstudományi Doktori Iskola. 2005. <http://kit2.bdtf.hu/oktatok/fr/phd/ertekezés.pdf> (2006. január 20.)
- 10 Owusu-Ansah im.
- 11 Chiste, K. B., Glover, A., Westwood, G.: Infiltration and Entrenchment: Capturing and Securing Information Literacy Territory in Academe. = Journal of Academic Librarianship. vol. 26, 2000, no. 5, 202–208. p. Idézi Owusu-Ansah im. 5. p.

Koltay Tibor

Beszámoló a MOKKA-R Tagozat 2006. évi tevékenységéről

A Magyar Országos Közös Katalógus Régi Nyomtatványok Tagozatának (MOKKA-R) taglétszáma

A MOKKA-R Tagozat a Magyar Országos Közös Katalógus Egyesület része. Tagságát részben a MOKKA-tagok alkotják, részben olyan intézmények, amelyek a MOKKA Egyesülettel nincsenek kapcsolatban. A tagozat ügyrendje háromféle tagságot különböztet meg: tagozati törzskönyvtár, tagozati partnerkönyvtár, tagozati résztvevő könyvtár. 2006. november 30-án 17 törzstaggal, öt partnertaggal és öt résztvevő taggal rendelkezett a MOKKA-R. 2006. december 1-jén hat intézmény kérte felvételét a tagozatba (KSH Könyvtár és Levéltár, Szent István Egyetem Állatorvos-tudományi Könyvtár, Széchenyi István Városi Könyvtár – Sopron, Evangélikus Országos Könyvtár, Római Katolikus Hittudományi Főiskola – Gyulafehérvár, Csokonai Vitéz Mihály Református Gimnázium Általános Iskola és Kollégium Könyvtára – Curgó). Az éves tagozati gyűlés mindegyik jelentkezést elfogadta. Ennek értelmében 2006 decemberétől a MOKKA-R Tagozat 19 törzstagból, hét partnertagból és hét résztvevő tagból áll. Összesen tehát 33 intézmény vesz részt a MOKKA-R munkájában. A hatékony együttműködés elősegítése érdekében a tagozat levelezőlistát is működtet (*mokka-r@listserv.iif.hu*).

Muzeális Könyvtári Dokumentumok Nyilvántartása (MKDNY)

A 22/20005-ös számú NKÖM rendelet alapján az Országos Széchényi Könyvtár köteles a muzeális könyvtári dokumentumokat nyilvántartani. Ennek technikai megvalósítását a MOKKA-R végzi, amelyet a MOKKA-R Tagozat Ügyrendjének 2. § 2. bekezdése rögzít.

A MOKKA-R ennek értelmében elkészített egy on-line elérhető adatbázist. Ennek előnye, hogy a bejelentésre kötelezettek interneten keresztül tölthetik fel rekordjaikat. 2006 decemberétől az adatbázis működőképesé vált. Rendelkezik kereső- és szerkesztő felülettel. A rendszer alkalmas arra, hogy fogadja a bejelentéseket. Minden intézmény jelszóval védve töltheti fel az adatait. A párhuzamos munkák elkerülése érdekében a MOKKA-R adatbázisában lévő rekordok az MKDNY-ben is elérhetőek. Így a MOKKA-R tagjainak nem szükséges ismét bejelenteniük azokat a rekordokat, amelyek már szerepeltek a MOKKA-R-ben. További feladat az NPA 1850 előttré vonatkozó adatainak a betöltése és az RMNY Csoportnál található lelőhely-nyilvántartás feldolgozása. Az MKDNY-nyel kapcsolatos munkák során rendszeresen egyeztetünk az RMNY Csoport munkatársaival.

22/2005. számú NKÖM rendelet végrehajtásában a Könyvtári Intézettel szorosan együttműködünk. 2006-ban az intézet felmérte az országban található muzeális állományokat. Ezeknek az adatoknak a felhasználásával kezdődik el 2007-ben az MKDNY feltöltése.

Adatbetöltés a MOKKA-R-be

A MOKKA-R a Kárpát-medencében található régi nyomtatványok közös katalógusa kíván lenni. 2006 decemberében összesen 100 000 rekord volt található az adatbázisban. Új állományokat szolgáltatnak a tárgyév során a következő könyvtárak: Somogyi-könyvtár – Szeged. Római Katolikus Hittudományi Főiskola – Gyulafehérvár. Pécsi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár. Reguly Antal Műemlék-könyvtár – Zirc. A MOKKA-R adatbázis szerkesztőfelületének használatával új rekordok kerültek be Zomborról és Brassóból. Elkezdődött a könyvtári kéziratok feldolgozása is a MOKKA-R-ben. Ez azt jelenti, hogy a MOKKA-R nemcsak régi nyomtatványok, hanem könyvtári kézirtagyűjtemények közös katalógusaként is működik. Jelenleg a következő egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai érhetőek el a rendszerben: Csurgó, Kecskemét, Kiskunhalas, Kunszentmiklós, Pápa, Eger, Esztergom, Győr, Kalocsa, Pannonhalma, Sárospatak, Vác; Ráday Gyűjtemény. Evangélikus Országos Levéltár. Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára.

A MOKKA-R fejlesztése a „Bodza” nevű keretrendszerben történik, amelyet Zawiasa Róbert gondoz. A kéziratkatalógusok konvertálásában Király Péter segítette a munkánkat.

Katalogizálási szabályzat (KSZ)

2006. során munkabizottsági megebeszélésre került sor, ahol elkezdődött a MOKKA-R katalogizálási szabályzatának a kidolgozása. Ezzel párhuzamosan a MOKKA-R képviselteti magát a régi nyomtatványokkal foglalkozó elkészítés alatt lévő KSZ ülésein. Az authority controll megvalósítására is történtek lépések. Megállapodás született az RMNY Csoporttal arról, hogy a Régi magyar szerzők nevű adatbázis tételeit a MOKKA-R felhasználhatja egységes névalakok elkészítésére.

A MOKKA-R ismertetése, a rendszer betanítása

A MOKKA új portáljához csatlakozva a MOKKA-R adatai is elérhetővé válnak. Ez 2006 decemberében még tesztelés alatt volt. A MOKKA-R és az MKDNY ismertetésére igyekszünk minél több fórumot felhasználni. Ennek megfelelően előadások hangzottak el a MOKKA-R-ről Networkshopon, a budapesti CERL konferencián és Workshop Archiv- und Bibliothekswesen vom 24. 03.–30. 03. 06. Budapest nevű rendezvényen. Az OSZK szakértőinek bevonásával folyik az MKDNY-hez tartozó módszertani útmutató elkészítése is.

Hegy Ádám–Keveházi Katalin